

TƏHLİL

İrənin Mərkəzi Asiya siyasətində aktuallaşan təhlükəsizlik amili

Mərkəzi Asiya bölgəsində maraqları və müəyyən təsir imkanları olan region dövlətlərindən biri də İrəndir. Tehranın regionda maraqlarını sıralasaq, bura geosiyasi, geoiqtisadi, mənəvi-ideoloji və təhlükəsizlik maraqlarını aid etmək olar. Xüsusilə son zamanlar global və regional müstəvidə cərəyan edən mürəkkəb geosiyasi proseslər İrənin Mərkəzi Asiyada təhlükəsizlik maraqlarını xeyli aktuallaşdırıb. İrənin Mərkəzi Asiyada təhlükəsizlik maraqlarını daha da aktuallaşdırın vacib məqamları əsasən belə qeyd etmək olar: Rusiya-Ukrayna müharibəsi və bu müharibənin regionda doğurduğu yeni geosiyasi, geoiqtisadi reallıqlar, Türkiyənin bölgədə fəallaşması, ABŞ-ın bəzi bölgə dövlətləri ilə təhlükəsizlik-müdafiə sahəsində əməkdaşlığı artırmaq istəyi, Əfqanıstanda cərəyan edən proseslər.

Rusiya-Ukrayna müharibəsi başladıqdan sonra Moskvanın postsovet məkanının digər bölgələri ilə fəal “məşğul olmaq” imkanlarının məhdudlaşması Mərkəzi Asiyada müəyyən geosiyasi boşluğun yaranması ehtimalını artırmaqdadır. Regionda əsas kənar hərbi-siyasi güc olan Rusiya Mərkəzi Asiya ölkələrinin təhlükəsizlik qarantı kimi çıxış edir və təbii ki, belə bir gücün təsir imkanlarının zəifləməsi perspektivi İrənin diqqətindən yayınmır. Eyni zamanda, Rusiya-Ukrayna müharibəsi Şərqi-Qərb dəhlizində İrənin geoiqtisadi-tranzit əhəmiyyətini artırmaqdadır. Belə ki, Rusiya ilə Qərb dövlətlərinin quru sərhədlərinin bağlanması İrənin dünyanın nəhəng siyasi-iqtisadi məkanları arasında nəqliyyat xəlinə çevrilməsi imkanını artırır ki, bu amil də Tehranın bölgədə daha fəal siyasət həyata keçirməsini stimullaşdırır.

İrənin Mərkəzi Asiyada ənənəvi rəqiblərindən olan Türkiyənin son illərdə bölgədə fəallaşması, Ankaranın həm çoxtərəfli (TDT), həm də ikitərəfli müstəvidə region dövlətləri ilə əlaqələrini dərinləşdirməsi bölgə ilə bağlı Tehranı qayğılandırın əsas amillərdən hesab olunmalıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hərbi-təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq artıq Türkiyənin Mərkəzi Asiya ilə bağlı siyasətində prioritetlərindən birinə çevrilib.

2021-ci ildə Əfqanıstandakı hərbi qüvvələrinin çıxarılmasını başa çatdırdıqdan sonra Vaşinqton tərəfindən ABŞ-ın regiona təhlükəsizlik maraqlarının azalmadığını təsdiq edən bəzi addımlar atılmışdır. Məsələn, İrənin Tacikistanda dron zavodunu açmasından bir neçə gün əvvəl ABŞ-ın Düşənbədəki səfiri açıqlama vermişdir ki, ölkəsi Tacikistan-Əfqanıstan sərhədində yeni hərbi məntəqələrin tikintisini maliyyələşdirməklə yanaşı, tacik sərhədcilərinə “Puma” PUA-larını tədarük edəcək¹.

Əfqanıstanda baş verən hadisələr, xüsusilə də, 2021-ci ilin avqustunda Talibanın hakimiyyətə gəlməsi İrənin təhlükəsizlik qayğılarını artırmaqdadır. Məhz Mərkəzi Asiya ölkələri ilə bölüşülən ortaq təhlükəsizlik qayğıları da Tehranın regionda daha da fəallaşmasını labüd edir.

¹ “The United States and Russia to Finance Construction of Frontier Posts along Tajik-Afghan Border”, ASIA-Plus, 12 May 2022.

Beləliklə, qeyd etdiyimiz bu məqamları nəzərə alaraq, İran son aylarda Mərkəzi Asiya ölkələri ilə fəal diplomatiya çərçivəsində müxtəlif sahələrdə, o cümlədən təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq münasibətlərini dərinləşdirmək siyasəti həyata keçirir. Bu ilin yalnız may-iyun aylarında regionun üç ölkəsinin – Tacikistan, Türkmənistan və Qazaxıstan liderlərinin Tehrana rəsmi səfərləri baş tutmuşdur və bu səfərlərdə müdafiə, iqtisadi, nəqliyyat, enerji, turizm və s. sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsini özündə ehtiva edən sazişlər imzalanmış, razılaşmalar əldə olunmuşdur. Qazaxıstan və Türkmənistan prezidentlərinin İran səfərlərinin nəticəsi olaraq hər iki ölkə ilə ayrı-ayrılıqda imzalanmış doqquz sənəd iqtisadi, nəqliyyat, enerji və s. sahələri əhatə etmişdir.

Türkmənistan liderinin Tehran səfərində əldə olunan razılaşmalarla İranın Türkmənistanla əvvəllər mövcud olmuş problemlər səbəbindən bir qədər sərinləşən münasibətlərində müsbət dinamika müşahidə olunmağa başladı. Yeri gəlmişkən, iki ölkə arasında mövcud olan problemlərdən biri də İranın Türkmənistana qaz borcunu (türkmənlərə görə, 1.8 milyard dollar) ödəməməsi ilə bağlıdır ki, məhz bu amil iki ölkə arasında enerji sahəsində əməkdaşlığa başlıca maneələrdən hesab olunurdu. Türkmənistan prezidentinin İrana sonuncu səfəri bu problemin də həllinə böyük ümidlər yaradır və İrana 2017-ci ildən dayandırılan qaz ixracının bərpa olunacağı gözlənilir.

Bir məqamı da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, İran son zamanlar həm də Türkmənistanın ölkəmizə qaz ixracında əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, Azərbaycan və Türkmənistan arasında əldə olunan təxminən 1.5-2 milyard kub metr qaz anlaşmasında İranın iştirakı bu ölkənin tranzit əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də şimal-şərq bölgələrinin qaza olan tələbatını da ödəyir.

Qazaxıstan prezidentinin iyunun 19-da başlayan Tehran səfərində iki ölkə arasında iqtisadi-ticari, nəqliyyat, enerji, turizm sahəsində bağlanan sazişlər Tehran və Nursultanın yeni geosiyasi reallıqlarda əlaqələri dərinləşdirmək niyyətini ifadə edir. Qazaxıstan Rusiya-Qərb qarşıdurmasının kəskinləşdiyi, Moskvanın Nursultanla münasibətlərində ziddiyyətlərin artdığı indiki mərhələdə İrana nəqliyyat xətlərinin diversifikasiyasında potensial tərəfdaş ölkələrdən biri kimi baxır. Məhz bu səbəbdən də təsadüfi deyil ki, prezident Tokayevin Tehran səfərində nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığa xüsusi önəm verilmişdir. Qeyd edək ki, səfər müddətində İran və Qazaxıstan prezidentləri Qazaxıstandan Türkiyəyə gedən ilk yük qatarının hərəkətinin açılışında da virtual olaraq iştirak etdilər. Onu da əlavə edək ki, İrandan keçməklə Qazaxıstandan Türkiyəyə çəkilmiş altı min km-lik dəmir yol xətti 2014-cü ildən istifadəyə verilib. Bununla belə, son illərdə həmin dəmir yol xətti o qədər də işlək olmamışdır və prezident Tokayevin son səfərində bu nəqliyyat dəhlizinin canlandırılması ilə bağlı razılıq əldə olundu. Eyni zamanda, böyük bazarlara çıxış əldə etmək baxımından da İranın Bəndər-Abbas və Çabahar limanları Qazaxıstanın maraq dairəsindədir.

Tacikistan prezidenti İmaməli Rəhmanın may ayında reallaşan Tehran səfərində təhlükəsizlik məsələlərinin daha geniş müzakirə olunduğu verilən açıqlamalarda, əldə olunan razılaşmalarda aydın ifadə olunub. Bu səfərdə iki ölkə arasında müxtəlif sahələri (ticarət, enerji, nəqliyyat) əhatə edən sazişlər imzalanırsa da, təhlükəsizlik problemlərinə diqqət daha çox ayrılıb. Ümumiyyətlə, son il yarımında Tehran ilə Düşənbə arasında təhlükəsizlik-müdafiə sahəsində əlaqələr xeyli inkişaf etdirilib və konkret razılaşmalar əldə olunub. Məsələn, 2021-ci ilin aprelində İran və Tacikistanın Birgə Müdafiə və Hərbi Komitəsi yaradılıb və məhz bu Birgə Komitənin təşəbbüsü ilə may ayında, prezident İmaməli Rəhmanın Tehrana səfərindən bir neçə gün öncə, Düşənbədə İranın “Əbabil – 2” kəşfiyyat, müşahidə və hücum missiyalarını yerinə yetirəcək Pilotsuz Uçuş Aparatları (PUA) istehsal edən zavodu açıldı. Onu da qeyd edək ki, Tehranın Tacikistanda PUA zavodu açması həm də BMT-nin İrana tətbiq etdiyi silah

embarqosunun başa çatmasından (2020-ci ilin oktyabrında) sonra bu ölkənin müdafiə məhsullarının ixracı istiqamətində ilk ciddi addımı kimi dəyərləndirilir.

Haşiyəyə çıxaraq qeyd etmək lazımdır ki, “Əbabil – 2” PUA – ları 200 kilometr uçuş məsafəsinə malik olmaqla 1.5 saat havada qala bilir. Həmçinin, katerlərdən və sürətli qayıqlardan havaya qalxmaq qabiliyyətinə malikdir. Bir vacib məqam da qeyd olunmalıdır ki, İrənin PUA istehsalı tarixi otuz ili əhatə etsə də, ilk dəfədir ki, iranlılar rəsmi və açıq şəkildə başqa ölkədə operativ PUA istehsal edən zavod açır. Bəzi təhlilçilər Tacikistanın PUA istehsalı sahəsində İrənlə əməkdaşlığını bu ölkənin davamlı olaraq sərhəd gərginlikləri yaşadığı Qırğızıstanın keçən il Türkiyədən aldığı Bayraktar dronlarına Düşənbənin reaksiyası kimi də dəyərləndirir².

Qeyd edək ki, Qırğızıstanla bərabər Qazaxıstan da Türkiyə ilə PUA istehsalı və alqı-satqısı sahəsində əməkdaşlıq edir. Bütövlükdə isə, son illərdə Mərkəzi Asiya ölkələri Türkiyə, İsrail kimi dövlətlərlə PUA-lar əldə etmək məqsədi ilə bir sıra razılaşmalar əldə ediblər. Region dövlətlərinin PUA-lara marağının artmasını bu silahların Qarabağ, Ukrayna, Suriya, Liviya kimi münaqişə bölgələrində istifadəsinin effektivliyi ilə əlaqələndirirlər³.

Göründüyü kimi, Tacikistan təhlükəsizliyinə qarant olan əsas dövlətin (Rusiyanın) başqa regionlarda ciddi hərbi-siyasi sınaqlarla üzləşdiyi, Əfqanıstandan olan təhdidlərin artdığı bir məqamda İrənin timsalında bölgədə maraqları olan digər regional güclə hərbi-təhlükəsizlik kontekstində əməkdaşlığı dərinləşdirməkdə maraqlıdır. Həm də bu əməkdaşlıq son illərdə iki ölkə arasında müşahidə olunan gərginliklərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

Son doqquz ildə birinci dəfə İrana rəsmi səfərə gələn Tacikistan prezidenti iranlı həmkarı ilə görüşdə müzakirə olunan mövzularla bağlı ortaq mövqeyə malik olduqlarını ifadə edib. Eyni zamanda, İrən prezidenti də bəyan edib ki, Əfqanıstanda yaranmış qeyri-stabil vəziyyət, ekstremizm, terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıqla bağlı Tacikistanla ümumi narahatlıqları bölüşür. İrən prezidenti onu da əlavə edib ki, “kənar güc mərkəzlərinin regionda mövcudluğunun təhlükəsizliyin qurulmasına xidmət etmədiyi və xidmət etməyəcəyi ilə bağlı da Tacikistanlı həmkarı ilə eyni fikirdədir”⁴.

İki ölkə liderinin görüşündən sonra iyun ayında İrənin Daxili İşlər nazirinin müavininin və Tacikistan Daxili İşlər nazirinin iştirakı ilə Düşənbədə təhlükəsizlik üzrə birgə əməliyyat qrupunun ilk iclası keçirilmişdir. Həmin iclasda İrən rəsmisi Tacikistana təhlükəsizlik baxımından istənilən yardıma hazır olduqlarını, Tacikistan nümayəndəsi isə terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik ticarəti ilə mübarizədə əməkdaşlığı genişləndirməyə hazır olduqlarını bəyan edib⁵.

Daha bir vacib məqam təhlükəsizlik-müdafiə sahəsində İrən və Tacikistan arasında genişlənən əməkdaşlığa Rusiyanın loyall yanaşmasıdır. Hər iki dövlət müəyyən mənada Mərkəzi Asiyada rəqib olsa da, görünən odur ki, Moskva İrənin regionda təsirinin artmasından o qədər də narahat deyil. İrənin Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə əməkdaşlığı dərinləşdirmək siyasətinə Moskvanın belə bir mövqe nümayiş etdirməsinin əsas səbəbləri kimi Rusiya-Qərb münasibətlərinin kəskinləşməsi fonunda Rusiya-İrən

² <https://thediplomat.com/2022/06/busy-times-in-iran-central-asia-relations/>

³ <https://globalvoices.org/2022/07/07/central-asia-rushes-into-armed-drone-race-as-regional-arms-transfers-brew/>

⁴ <https://www.president.ir/EN/136806>

⁵ <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/politics/20220621/tajikistan-iran-vow-to-boost-security-ties>

tərəfdaşlığının dərinləşməsini, regionda kənar güc mərkəzlərinin geosiyasi boşluğu doldurmaq cəhdlərinin qarşısının alınmasını və ortaq təhlükəsizlik problemlərini göstərə bilərik.

Müəllif: Mətin Məmmədli, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzinin aparıcı məsləhətçisi